

je nato preveril s podatki, ki so mu jih dali funkcionarji brigade in IV. operativne cone. Le redkokatera knjiga s tematiko narodnoosvobodilnega boja, ki izide pri nas, je tako utemeljena z navedbo virov in literature kakor ravno zgodovina Šlandrove brigade, saj je več kot v 825 opombah na 63 straneh navedenih nekaj tisoč podatkov iz virov in literature. Le avtor, ki dobro obvlada metodo raziskovalnega dela in problematiko zgodovinopisja narodnoosvobodilne vojne, je lahko zbral, kritično obdelal, preučil in obvladal tako veliko količino raznovrstnih virov in v pravi meri upošteval ustrezno literaturo zelo različne vrednosti. Do vseh podatkov je avtor ohranil potrebno mero kritičnosti in kjer so se mu le-ti še zdeli nezanesljivi, a jih ni mogel do kraja preveriti, je to označil posebej. Sodim, da je množica kritično uporabljenih in natančno navedenih virov druga odlika tega dela.

Piscu je uspelo, da je vsej obravnavani temi posvečal enako mero pozornosti, zategadelj je vsa razprava na enaki ravni; praznin ni opaziti. Na temelju lastne raziskave in s pomočjo ustrezne literature je izčrpno obravnaval, ocenil in tudi ovrednotil dogodke ter dogajanja. Vsebinsko zelo dobro so napisani sintetični sklepi za posamezna obdobja, poglavja in tudi podpoglavja. Na koncu pa je na devetih straneh še kratek povzetek cele monografije, žal samo v slovenskem jeziku. Sodim, da je izčrpna obravnava teme in sintetično navajanje sklepov tretja odlika tega dela.

Čeprav Stiplovškovo delo ne obravnava nekega širšega zgodovinskega problema in je njegova monografija o Šlandrovi brigadi zgodovina le ene od številnih enot narodnoosvobodilne vojske na Slovenskem in čeprav ne prinaša nekih novih metodoloških prijemov, pa sodim, da to delo po svoji širši zasnovi, uporabljenih virih in literaturi, izčrpni obravnavi teme itd. zelo presega in kakovostno nadkriljuje podobna zgodovinska dela, to je zgodovine drugih narodnoosvobodilnih enot na Slovenskem in tudi v Jugoslaviji. Postala je vzorec za pisanje zgodovine posameznih enot narodnoosvobodilne vojske na Slovenskem in se tudi uvršča med najboljša dela o zgodovini narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem. Zategadelj je bila tudi upravičeno deležna več republiških nagrad, med katerimi je tudi nagrada sklada Borisa Kidriča.

Tone Ferenc

Jean-François Steiner, Treblinka. Prevedel Marko Selan. Zavod Borec, Ljubljana 1972, 319 strani, 8⁰

Treblinka, uničevalno taborišče na Poljskem je delovalo od junija 1942 do novembra 1943. Namenjeno je bilo uničevanju Židov predvsem iz varšavskega geta in bližnje okolice. Ležalo je vzhodno od Varšave pri vasi Wolka-Okraglik v okraju Sokołow-Podlaski. Taborišče je dobilo ime po najbližji železniški postaji Treblinka, ki je ležalo na progi Małkinia—Siedlce. Od te proge je bil speljan odcep do taborišča. V letu in pol obstoja je bilo v taborišču po raziskovanjih Centralne komisije za raziskovanje nemških vojnih zločinov na Poljskem ubitih nad 730.000 internirancev, večinoma Židov. Osebe taborišča je sestavljalo okrog 1000 Židov, ki so bili delovna sila taborišča, nadzirali so jih ukrajinski stražarji in nemški SS-ovci.

V uvodu nam francoska pisateljica Simone de Beauvoir navede nekatere vzroke, zaradi katerih se je avtor Jean-Francois Steiner, ki je tudi sam Žid, lotil pisanja te knjige. Med temi je vprašanje, ki so si ga sabri, v Izraelu rojeni Židje, postavljali med Eichmannovim procesom: »Le kako je bilo mogoče da so se dali Židje goniti v klavnico kot ovce?« Drug problem so zanj predstavljali Židje, ki so, četudi zaporniki in obsojeni na smrt, s svojim delom pomagali k čim hitrejši iztrebitvi sorojakov. Ali je morda temu vzrok tradicionalna židovska vdanost v usodo in prepričanje, da je ob preganjanju, katerega so bili deležni Židje že stoletja, bolje skloniti glavo in potrpeti, kajti upiranje bi prineslo še hujše zlo?

Pri pisanju knjige se je avtor naslanjal na redke ohranjene dokumente in ustna pričevanja preživelih internirancev. Pri tem si je nepomembne podrobnosti in dialoge izmislil, tako da knjiga ni samo neko zgodovinsko fakto-grafsko delo, ampak se lahko bere kot roman.

Na začetku knjige opisuje Steiner vilnski geto, ki je bil eden izmed prvih getov, ustanovljenih in likvidiranih na novo osvojenih vzhodnih področjih. Nacistom je lahko služil za preizkušanje uničevalnih metod, ki so jih kasneje uporabljali pri iztrebljanju Židov. Končna rešitev židovskega vprašanja je obsegala dve fazi, in sicer zbiranje Židov v getih in nato njihova fizična iztrebitev. Naciste, ki so se s tem problemom ukvarjali, je Steiner imenoval »tehnike«. V geto so Žide spravili navadno brez posebnih težav, v Vilnu na primer z obljubo, da bodo tam varni pred pogromi domačega prebivalstva. Ko so bili Židje zbrani v getu, so jih začeli nacisti postopoma uničevati. Morebiten upor so preprečevali na več načinov. Žide so puščali v prepričanju, da niso vsi obsojeni na smrt, tako da je vsak posameznik mislil, da je morda on med tistimi, ki bodo preživeli in se je zato le malokdo pridružil upornikom. Steiner trdi, da se je takrat pokazalo od evropskega različno »špekulativno mišljenje« Židov, ki je predvsem iskalo nove teoretične možnosti, in se ni odločalo za enostavna praktična dejanja. Streljanje, ki so ga »tehniki« najprej uporabljali kot uničevalno sredstvo, se ni obneslo zaradi počasnosti in psihičnih traum, ki so jih doživljali eksekutorji. Nacisti so zato posegli po novih metodah, po zastrupljivalnih kamionih in plinskih celicah v uničevalnih taboriščih. V Treblinki so »tehniki« dovršeno izkoristili izkušnje uničevalcev vilnskega in drugih getov, tako da bi čimbolj onemogočili vsako možnost pobega ali upora in čimprej dokončali uničenje. Taboriščne naprave so zgradili Židje, ki niso bili namenjeni takojšnji usmrtnitvi. To skupino internirancev, ki so jo uporabljali kot delovno silo, so stalno obnavljali z Židi iz na novo prispelih transportov. Taborišče je bilo razdeljeno na dva dela. V taborišču I. so bile barake za internirance, stanovanjska poslopja za stražarje in »tehnike«, skladišča, delavnice in upravna poslopja. Taborišče II. pa so sestavljale plinske celice in jame, v katere so pokopavali mrliče. Židje so v Treblinko prispeli s posebnimi transporti. Večina je bila prepričana, da gredo v delovna taborišča na vzhod. Tu so jim najprej odvzeli lastnino in obleko in jih gole nagnali v plinske celice s pretvezo, da gredo na razkuževanje. Okoli 200 Židov taborišča II je potem zmetalo njihova trupla v jame. Trupla so morali isti Židje nekaj mesecev pred dokončno likvidacijo taborišča ponovno izkopati in sežgati, da bi zabrisali sledove nacističnih zločinov. »Tehniki« so stalno izpopolnjevali sistem uničevanja.

Uvajali so tehnične izboljšave, internirance pa so organizirali v delovne grupe pod vodstvom židovskih predelavcev. Tedaj se je nekoliko ustalila plast Židov, izhajajoč iz teh in drugih privilegiranih internirancev, ki je organizirala pobege, kasneje pa tudi upor. Pred tem so »tehniki« s posebnimi metodami dosegli, da Židje niso bili drugega kot ubogljivi avtomati, brez lastne osebnosti, katerih edina želja je bila preživeti. Prvo prebujenje ujetnikov iz otopenosti je bilo zavračanje te možnosti, torej odločanje tudi za samomor in določena pomoč tovarišev pri tem dejanju ter vedno bolj pogosti in organizirani pobezi. Kmalu so ujetniki spoznali, da so vsi zapisani smrti, če ne prej pa ob končni likvidaciji taborišča. Zato je bilo nujno, da vsaj nekateri preživijo, opozorijo sorojake in svet pred resnico. Osnovan je bil komite, ki je začel pripravljati upor. Sestavljali so ga večinoma privilegirani Židje. »Tehniki« so imeli organizirano vohunsko službo, ki pa priprav na upor ni odkrila. Datum upora je bil večkrat prestavljen, končno je izbruhnil 2. avgusta 1943 in se končal z delnim požigom taborišča, s pobojem stražarjev in pobegom večine ujetnikov v bližnje gozdove. Konec vojne jih je pričakalo samo 40 in njihova pričevanja so služila Steinerju pri pisanju knjige. S tem uporom avtor konča svoje delo, četudi je taborišče obstajalo in požrlo še nekaj transportov do novembra istega leta, ko je bilo dokončno likvidirano.

Knjiga je napisana napeto in tekoče in stalno priteguje bralčevo pozornost. Avtor ne objokuje usode žrtev in posebej ne obtožuje nacističnih zločinov, ter s tem izključuje čustveni pristop do stvari. Dejstva, ki jih navaja, povedo že brez tega dovolj. Pred bralcem so plastično nanizane psihološke podobe glavnih akterjev, to je predvsem članov uporniškega komiteja in nekaterih nacističnih zločincev. Steiner se trudi prikazati nagibe, ki so vodili do takšnega ali drugačnega ravnanja. Med drugim je opisal tudi groteskno dogajanje v taborišču, ko se je to že bližalo svojemu koncu, ko je bil na primer taboriščni variete z godbo in ženitne slovesnosti, ki so se pričele po prihodu žensk v taborišče. S takimi zabavami so hoteli »tehniki« tik pred likvidacijo taborišča pomiriti internirance in zbujati v njih občutek, da gredo stvari na bolje, ter jih prepričati, da taborišče še dolgo ne bo uničeno. Na vprašanje, zastavljeno v predgovoru, je avtor v knjigi dobro odgovoril. Razmere, v katerih so živeli Židje v vzhodni Evropi že stoletja, so jih napravile večinoma vdane v usodo in prepričane, da je vsak odpor zaman. Židom, ki so bili namenjeni takojšnjemu uničenju v plinskih celicah, so nacisti do zadnjega prikrivali resnico, s čimer je bila izključena možnost za upor iz obupa. Sicer pa bi v enakih okoliščinah pripadniki drugih narodov ravnali podobno kot Židje. Ujetnikom, ki so jih Nemci prisilili, da jim pomagajo pri delu, ki pa ni bilo likvidatorsko, kot piše v uvodu, je sprva ostalo samo dvoje: da ubogajo ali pa da jih Nemci pobijejo. Kljub trpljenju in trenutnim slabostim so vendar ohranili svoje dostojanstvo, sami odločili o svoji usodi in uspešno izvedli upor, ob katerem doživi človek veliko olajšanje.

Nataša Kandus